

Vuxna elevers medborgaraktiviteter i och utanför vuxenutbildning och folkbildning

Andreas Fejes

Institutionen för beteendevetenskap och lärande,
Linköpings universitet

Utbildning i Sverige ska skola demokratiska medborgare. Men det är inte självklart att eleverna har sociala och materiella resurser att delta i medborgaraktiviteter. I en pilotstudie visar Andreas Fejes hur man kan bredda diskussionen av vad medborgarskap och utbildning innebär.

Medborgarskap har under de senaste decennierna vuxit fram som en central fråga inom etablerade demokratier. Frågan finns på den politiska agendan, bland annat i diskussioner om utbildning där elever genom skolans verksamhet ska skolas till ansvarsfulla och fullvärdiga medborgare. Diskussionen om medborgarskap är även aktuell bland aktörer inom det civila samhället, inte minst inom folkbildningsarbetet. En av grundpelarna för folkbildningens anslag är att anordna "fri och frivillig" verksamhet som bidrar till att "stärka och utveckla demokratin" lika väl som att "bidra till att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation". Med andra ord: folkbildningen har en central plats i det statligt finansierade systemet genom att bidra till att skola demokratiska medborgare.

Till skillnad från den folkbildande verksamheten har grund- och gymnasieskolan enligt sina läroplaner till uppdrag att skola eleverna till ansvarsfulla och fullvärdiga medborgare. Sådan skolning sker genom innehållet i undervisningen och genom de arbetsformer som används. Detta gäller även för de vuxna som deltar i kommunal vuxenutbildning. Vuxenutbildningen lyder under samma läroplan som grund- och gymnasieskolan. Med andra ord ska även vuxna elever skolas till medborgare genom både undervisningens innehåll och form. Även om folkbildningen och vuxenutbildningen lyder under skilda styrsystem, har olika uppdrag och skiljer sig på en mängd andra olika sätt, har de dock gemensamt att de ska bidra till att skola demokratiska medborgare. Den förra fri från statliga läroplaner, den senare i enlighet med läroplaner.

Två övergripande problem i diskussionen

Ovanstående resonemang om skolning av demokratiska medborgare kan tyckas låta bra och relevant i relation till samtida bilder av det ideala samhället. Men jag menar att det finns två övergripande problem i diskussionerna om medborgarskap och utbildning, framförallt i relation till den läroplansstyrda utbildningen.

För det första ignoreras frågan om att elever redan "är" medborgare genom de aktiviteter de engagerar sig i, både inom och utanför utbildning. I policytexter om utbildning och medborgarskap ses utbildning som en förberedelse för livet i abstrakt, generaliserad och förutbestämd form, och något som främst avser barn. Texterna ignorerar att elever mycket väl kan vara vuxna som redan är och agerar som medborgare, samtidigt som barn i sina aktiviteter mycket väl kan betraktas som medborgare. Med andra ord, i policy och läroplan ser man på elever som varande i behov av kunskap, värderingar och kompetens för att kunna bli demokratiska medborgare. Därmed ses de som stående utanför gemenskapen av medborgare som redan är aktiva, de saknar något som de måste få och utveckla för att på så sätt kunna bli medborgare. Problemet ligger därmed hos individen som ännu inte är "tillräckligt mycket medborgare", något som ska korrigeras genom

utbildning.

Ett andra problem är att även om elever lyckas utveckla vad som ses som nödvändiga färdigheter för att kunna agera som medborgare, så begränsas och möjliggörs deras aktiviteter genom det sociala sammanhang de befinner sig i. Nutida debatter om medborgarskap och utbildning tycks ignorera detta. Sociala och materiella resurser krävs för att möjliggöra medborgaraktiviteter; det må vara pengar, ett kontaktnät, en röstsedel och så vidare. Med andra ord, en individs kapacitet och färdigheter, tillsammans med resurser i det sociala sammanhanget, utgör de villkor som gör vissa medborgaraktiviteter mer eller mindre möjliga. Detta innebär inte att aktiviteter kommer att äga rum (orsak/effekt-relation) om villkoren är närvarande, men en specifik konstellation av resurser kan göra vissa sorters aktiviteter mer möjliga, och till och med troliga.

Ett vidare medborgarskapsbegrepp

I vårt forskningsprojekt vill vi skapa en alternativ forskningsstrategi för att studera medborgarskap och utbildning med syftet att försöka undvika de problem som nämnts ovan. Vi har påbörjat empiriska studier av vuxnas och unga vuxnas medborgaraktiviteter, både inom ramen för deras deltagande i studier (inom vuxenutbildning, gymnasieskola eller folkbildning) och i deras vardagsliv. Vi intresserar oss dels för deras aktiviteter, dels för de villkor som gör dessa aktiviteter mer eller mindre möjliga. Vi menar att en sådan strategi är nödvändig ifall utbildning av medborgare ska fånga unga vuxnas och vuxnas fantasi och intresse.

Projektet påbörjades som en pilotstudie med gymnasieelever. Fyra unga kvinnor och två unga män som gick sin sista termin på samhällsvetarprogrammet deltog i pilotstudien. Förhoppningen var att dessa elever, som var i slutet på sin gymnasieutbildning, hade utvecklade tankar om medborgarskap och medborgaraktiviteter. Ett första samtal hölls individuellt med eleverna om vad studien handlade om, utan att vi från vår sida definierade begreppet medborgarskap. De inbjöds att dokumentera sina medborgaraktiviteter under sju dagar med hjälp av en pennkamera. Eleverna kunde välja att använda videofunktionen, kamerafunktionen och/eller ljudfunktionen vid sin dokumentation. Efter sju dagar intervjuades eleverna individuellt, och vi frågade dem om vad de hade och inte hade dokumenterat och varför. Pennkamerans funktion var att "locka fram" utsagor om medborgarskap och medborgaraktiviteter, samt dessas villkor.

I analysen fokuserade vi på de utsagor om medborgaraktiviteter som vi betraktade som seriösa, de villkor som gjorde dem möjliga och vilka som begränsade dem. Vi analyserade därmed utsagornas regelbundenheter (de mönster som återkom i utsagorna), relationerna mellan dem och dessas möjlighetsvillkor. Genom att identifiera regelbundenheter i utsagorna från eleverna skapades tre olika, men relaterade, medborgarsubjekt: en kunnig medborgare, en uttrycksfull, holistisk medborgare och en ansvarsfull, "fri" medborgare. De två första är nära sammankopplade med idéer om rättigheter och skyldigheter och den sistnämnda mer sammankopplad med rättigheter, frihet och fri vilja. Vi vänder oss inledningsvis till det första och sista av dessa tre subjekt, för att sedan föra en fördjupad diskussion om det andra subjektet.

Den kunniga och den ansvarsfulla medborgaren

Ser vi till den kunniga medborgaren, är denna sammankopplad med tankar om ansvar för att söka kunskap, medvetenhet, och förmåga att ta ställning för eller emot saker som händer i världen. Medborgaraktiviteter kan här vara att betala räkningar, läsa dagstidningar, ha kunskap om hur samhället fungerar, vara uppdaterad på vad som händer i samhället, ha en åsikt i olika politiska frågor, ta ställning, kunna påverka och veta hur sådan påverkan kan gå till. Olika former av kunskap blir centrala villkor för att möjliggöra medborgaraktiviteter.

Den ansvarsfulla, "fria" medborgaren sammankopplas med någon som kan göra vad hen vill göra, som bestämmer över sitt eget liv och som använder det handlingsutrymme som erbjuds genom samhällets lagar och regler, med syfte att aktualisera sina egna önskningar och drömmar.

Aktiviteter kan här vara att gå till gymmet, gå till affären, att kunna jogga utomhus och känna sig säker. Lagar, förordningar, institutioner och exempel på motsatser till frihet (till exempel att peka på samhällen som inte är fria i "liberal" bemärkelse) är några av de villkor som gör dessa medborgaraktiviteter möjliga.

Den kunniga och den ansvarsfulla, "fria" medborgaren kan kanske till viss del ses som självklar när vi diskuterar medborgarskap. Att vara kunnig, att ta ansvar, och att se frihet som centralt, är något som är del av nutida dominerande diskurser. I vårt material framträder dock även ett annat medborgarsubjekt som mer fokuserar på uttrycksfullhet och estetik, något vi diskuterar i mer detalj i nästa avsnitt.

Den uttrycksfulla, holistiska medborgaren

Den uttrycksfulla, holistiska medborgaren framträder regelbundet i utsagor från intervjuer med tre av eleverna. Denna medborgare kan karakteriseras som någon som agerar med det vidare samhällets, och kanske hela världens, bästa i åtanke. Att vara medborgare på detta sätt relaterar till en känsla av samhörighet med något större, att ta ansvar för liv och död. Detta medborgarskapssubjekt är holistiskt, där polariteter som liv-död, växande-nedbrytning, lycka-sorg, framträder i intervjuerna. Låt oss se lite närmare på Marina för att exemplifiera.

Marina säger bland annat att skapandet av små konstföremål är en central medborgaraktivitet, för då kan du sprida lycka i livet.

Det är så att det är nån som har gjort en pärlplatta och satt upp på väggen, det var den här konstgrejen ... det är en liten gubbe som säger "hej" typ så här glad och smilig gubbe och som säger och sen hjärta också. Det tyckte jag så här, varför inte ta bilder på den, det är en fin grej och det är väl en gest för att glädja andra liksom också och sen också för att så här uttrycka nånting hos den personen som vill få fram och då tyckte jag att ... varför inte.

Medborgarskap skapas också av Marina som en känsla av att vara del av ett större sammanhang, att känna sig hemma. Men även sociala aspekter identifieras som centrala. När hon talar om medborgaraktiviteter nämner hon sin morfars begravning. "Jag var på begravning häromdagen också och då var det så här, då tar jag lite bilder för det handlar ju också om medborgare där liksom och så där." Det handlar om att vara på väg någonstans, mot ett mål, att acceptera det som är och titta närmare på det. Marina säger, också att "alla är vi, alla är vi medborgare fast man kanske inte alls känner sig som det" och ... medborgare är väl en känsla typ det var typ det jag kom fram till att det handlar om, ja men det handlar om en känsla. Är jag, känner jag mig som en del av allt det här då är jag väl en medborgare alltså så.

Säkerhet och tillhörighet är andra ord som återkommer i intervjun med Marina. Hon lyfter även fram musik som en sorts "vänsterpolitisk" tillhörighet, som är del av hennes skapande av vem hon är i livet.

Vilka villkor gör dessa utsagor möjliga? Som vi kan se i exemplet med Marina kan villkoren karakteriseras i termer av estetisk uttrycksfullhet eller estetisk erfarenhet. Sådan uttrycksfullhet gör det möjligt att överbrygga polariteter som liv-död, växande-nedbrytning och glädje-sorg, och på så sätt skapa en holistisk idé om medborgarskap, där erfarenhet och uttrycksfullhet framträder som centrala karakteristika hos medborgaren. Sådan estetisk uttrycksfullhet framträder i tre sammanhang i intervjuerna - konst, musik och växande - vilka gör det möjligt för människor att förbättra livet genom att bidra till social, samhällelig och biologisk växt, såväl i relation till mänskliga och icke-mänskliga subjekt och objekt, som i relation till miljön.

Dessa tre sammanhang blir centrala i det uttrycksfulla holistiska medborgarskapet som de intervjuade efterfrågar, eller till och med behöver - varje persons symboliska aktiviteter blir viktiga. Att ta del i vissa aktiviteter som är mer eller mindre ritualiserade, som begravning, kreativa

estetiska konstnärliga processer, musik, lycka över livet och växande, är alla villkor som producerar medborgarskap. Med andra ord, dessa tre sammanhang, och de aktiviteter som kopplas samman med dem, blir del i ett övergångsrum där livet i sig självt ifrågasätts i estetiska termer. Att estetiskt uttrycka och uppleva livet, genom konst, musik och växande blir nödvändiga broar – möjlighetsvillkor – för ett uttrycksfullt, holistiskt medborgarskap.

Medborgare utanför skolans värld

Om vi återvänder till analysen om den uttrycksfulla, holistiska medborgaren kan vi se hur de medborgaraktiviteter som där beskrivs nästan uteslutande är hämtade från livet utanför utbildning. Exempelen är hämtade från livet i hemmet, relationer med släktingar och vänner, och aktiviteter på fritiden. Med andra ord är de medborgaraktiviteter som osynliggörs i skolans läroplan.

Vidare blir medborgarskap här något annat än en fråga om rättigheter och skyldigheter. Visserligen finnas sådana utsagor i intervjuerna med eleverna (den ansvarsfulla, "fria" medborgaren). Men den uttrycksfulla, holistiska medborgaren ger en bredare och annorlunda bild av vad medborgarskap och medborgaraktiviteter kan tänkas vara. Just detta exempel illustrerar styrkan med det perspektiv vi föreslår. Perspektivet möjliggör andra berättelser om medborgarskap än det för-givet-tagna, något som kanske kan bidra till annorlunda utformning av framtida läroplaner, andra typer av utbildnings- och bildningspraktiker, samt ett annorlunda sätt att se på relationen mellan "staten" och den enskilde eleven.

Med det är det inte sagt att de sätt vi talar om medborgarskap och utbildning i dag är bra eller dåliga. Snarare handlar det om att de, och andra för-givet-tagna berättelser om vår nutid, alltid är i behov av kritik då de "gör" något i termer av att formera subjekt. Vi menar att den analys vi föreslår har potential att bidra till en bredare diskussion om medborgarskap och utbildning.

Vidare läsning

Olson, M., Fejes, A., Dahlstedt, M., & Nicoll, K. (Accepted). Citizenship discourses: Production and curriculum. *British Journal of Sociology of Education*.

Nicoll, K., Fejes, A., Olson, M., Dahlstedt, M., & Biesta, G. (2013) Opening discourses of citizenship education: A theorization with Foucault. *Journal of Education Policy*, 28(6), 828-846. Doi: 10.1080/02680939.2013.823519.